

## Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri

Yrd. Doç. Dr. Emine KESKİNER\*

### Özet

Din eğitim ve öğretiminin nasıl yapılacağı konusu ülkemizde ve dünyada en çok tartışılan konulardan biridir. Tartışma, daha çok insan hakları bağlamında cereyan etmektedir. Uluslar arası insan hakları sözleşmelerinin ilgili maddelerinin ve uluslar arası mahkemelerin devlet okullarındaki din dersleriyle ilgili almış olduğu kararların tartışmalarda önemli referanslar olmaları nedeniyle, bu makalede ilk olarak uluslar arası belgelerdeki din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili maddelere yer verilmiştir. Bu çerçevede insan haklarına uygun bir din eğitimi ve öğretiminin nasıl olması gerektiği yönündeki genel kabuller üzerinde durulduktan sonra, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleriyle ilgili ülkemizdeki tartışmalara geçilmiştir. Bu tartışmalar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2007'deki kararı ve Tarih Vakfı'nın "Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi"ndeki sonuçlarla sınırlı tutulmuştur. Sonuçta ise tartışmalara nasıl son verilebileceği ile ilgili öneride bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İnsan hakları, Uluslararası insan hakları sözleşmeleri, din ve vicdan özgürlüğü, din hakkında öğrenme, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri.

### Abstract

Teaching religion in public schools has been one of the most debated issues in Turkey and in the world. Generally the discussions have been in the context of human rights. This paper firstly examines articles of international human rights treaties related to freedom of conscience and religion, because they are useful reference point with sentences of international courts about teaching religion in public schools. In that context, the paper discusses the generally accepted views on how a religious education respective of human rights should be and then will shed light on the issue of 'Religious Culture and Moral Knowledge' courses in Turkey. The discussions are limited to the ruling of the European Court of Human Rights in 2007 and to the results of the "Human Rights in Textbooks" project conducted by the History Foundation in Turkey. The paper will end by offering some preliminary solutions to the problem.

**Key Words:** Human rights, international human rights treaties, freedom of conscience and religion, learning about religion, European Court of Human Rights, 'Religious Culture and Moral Knowledge' courses.

### Giriş

Genelde din, özeldense dinin eğitim ve öğretiminin nasıl yapılacağı konusu geçmişten bugüne sık tartışılan konular arasında yer almaktadır. Aydınlanma filozoflarının bir kısmının dinin bilimsel gelişmeler karşısında gücü ve öneminin

---

\* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

azalacağı, hatta yok olacağı öngörüsünün gerçekleşmemiş olması ve hemen her toplumda farklı dinlere ya da mezheplere mensup insan toplulukların yer alması gibi gelişmeler özellikle eğitim alanında ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bugün tartışma konusu okul programında din alanıyla ilgili bir dersin bulunup bulunmamasından ziyade söz konusu dersin programda nasıl yer alacağıdır. Bu durum büyük ölçüde sosyal problemlerin çözümünde okula biçilen rolle alakalıdır.

II. Dünya Savaşı sonrası, Batı ülkelerine gerçekleşen göçler sonucu Batı ülkelerinde farklı din ve ırktan insanların gitgide toplumsal hayatta daha görünür hale gelmesi, bu insanların buldukları ülkelere entegrasyonunun sağlıklı bir şekilde nasıl gerçekleşeceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Entegrasyonun gerçekleşmesindeki en hassas konuyu ise; din oluşturmaktadır. Dinin eğitim ve öğretiminin özel kanallar aracılığıyla değil de; doğrudan devlet eliyle yapılması görüşünün Batı ülkelerinde gitgide daha çok desteklendiği görülmektedir. Elbette din derslerinin devlet okullarında yer almasını sekülerizmin altının oyulması olarak görenler de mevcuttur. Ancak hukukî ve siyasî düzenlemeler din dersinin devlet okullarının programında yer almasının sakıncası olmadığı yönündedir. Tartışmalar insan haklarına, özelde azınlıkta olan din ve mezheplere mensup insanların haklarına saygılı bir din eğitim ve öğretiminin devlet okullarında nasıl gerçekleştirileceği noktasında odaklanmaktadır.

Cumhuriyet dönemi boyunca, ülkemizde din derslerine devlet okullarında yer verilmemesi ve isteğe bağlı olarak yer verilmesi gibi tecrübeler sonrasında 1982 Anayasası ile birlikte ilköğretim 4. sınıftan lise son sınıfa kadar zorunlu din dersi uygulamasına geçilmiştir. Ancak dersin etrafındaki tartışmaların her fırsatta alevlendiği dikkat çekmektedir. Ülkemizin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde olması, 1990'lardan başlayarak 2000'lerde yoğunlaşan bir şekilde din derslerinin Batı ülkelerinin kriterleri doğrultusunda tartışılmasına yol açmıştır. Din derslerinin lehinde ya da aleyhinde görüş belirtenlerin benzer argümanları kullandığı görülmektedir. Batı'daki gelişmelerin etkisiyle dersin zorunluluğuna karşı çıkan sesler zayıflamışsa da; dersin mahiyeti ve yöntemi daha uzun zaman tartışmaların odağında yer alacak gibi görünmektedir. Türkiye'deki tartışmalarda da Batı'da olduğu gibi **insan hakları** konusu ve vurgusu öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede dâhilinde, çalışmamızda insan hakları ve okulda din dersleri konusu incelenmeye çalışılacaktır. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ilgili maddelerinin ve uluslararası mahkemeler tarafından din dersleriyle ilgili alınmış kararların, din dersleri ve insan hakları tartışmalarında önemli referanslar olmaları nedeniyle, çalışmada öncelikle söz konusu sözleşmelerin ilgili maddelerine yer verilecektir. Ardından maddeler ışığında öne çıkan prensipler ve uygulama imkanı tartışılacaktır. Son olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) 2007'de Türkiye ile ilgili almış olduğu karar ve ders kitaplarında insan haklarına yönelik yapılmış çalışmalar çerçevesinde, ülkemizde Din Kültürü ve

Ahlâk Bilgisi (DKAB) derslerinin mevcut durumu ve geleceğiyle ilgili görüş ve değerlendirmelere yer verilecektir.

### A. İnsan Haklarına Yönelik Uluslararası Belgelerde Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din eğitimi ve öğretimi hakkı, uluslararası sözleşmelerin din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. Aşağıda Türkiye'nin de imzaladığı belli başlı sözleşmelerin konuyla ilgili maddeleri verilecektir.

1. **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi:** Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın (BM) kuruluşuyla birlikte insan hakları kavramı uluslararası sistemin ve uluslararası hukukun bir parçası olmaya başlamıştır. BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber din ve vicdan özgürlüğü 18. maddede şu şekilde düzenlenmiştir:

"Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak din ya da inanç değiştirme; dinini ya da inancını tek başına ya da topluca, açık ya da özel olarak öğretim, uygulama, tapınma ve anma bağlamında açığa vurma özgürlüğü-nü içerir."<sup>1</sup>

2. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi:** 20 Mart 1950'de Roma'da imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi, din özgürlüğüne ilişkin genel ilkeleri düzenlemektedir.<sup>2</sup> İki paragraftan oluşan maddenin birinci paragrafı, büyük ölçüde İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin tekrarı niteliğindedir. İkinci paragrafta ise bu özgürlüğün hangi durumlarda sınırlanabileceğine açıklık getirilmektedir:

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dininin veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlâkın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.<sup>3</sup>

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin din özgürlüğü ile ilgili belirlemeleri 9. madde ile sınırlı değildir. Sözleşmeye ek olarak 1952'de imzalanıp, 1954'te yürürlüğe giren 1 No'lu Protokol'ün eğitim hakkını düzenleyen ikinci maddesinde, din

<sup>1</sup> <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr> (son erişim: 30.05.2010)

<sup>2</sup> Sözleşme, 3 Eylül 1952'de yürürlüğe girmiş, Türkiye tarafından 18 Mayıs 1954'de onaylamıştır.

<sup>3</sup> <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr> (son erişim: 30.05.2010)

eğitimine ilişkin dzenlemeye şu şekilde yer verilmektedir: " Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve oğretim alanında ykyleneceği gdevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve oğretimin kendi dinini ve felsefi inançlarına gbre yapılmasını sağlama haklarına saygı gsterir."<sup>4</sup>

Türkiye Protokol'ü, bu maddeye ilişkin bir çekince koymak suretiyle onaylamıştır. Çekince metni şyledir: "... Ek Protokolün ikinci maddesi, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hükümlerini ihlal etmez."<sup>5</sup> Çekincenin amacı yalnızca, bazı Batılı ülkelerde olduğu gibi lâik eğitim yanında özel kuruluşlarca dinsel eğitime dayalı ikili bir sistemin kurulmasını önlemektir.<sup>6</sup>

**3. Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi tarafından hazırlanıp 16 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılan Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin<sup>7</sup> 18. maddesinde din ve vicdan özgürlüğünün daha önceki bildiri ve sözleşmelere benzer bir şekilde dzenlendiği görölmektedir:**

**Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü,**

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, oğretim şeklinde aşığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını aşığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu dzenini, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

4. Bu sözleşmeye taraf devletler, anne-babalar ile, mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.<sup>8</sup>

<sup>4</sup> Zühtü Arslan, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Ankara 2005, s. 36-37.

<sup>5</sup> Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Belgeleri*, İstanbul 2003, I, 123.

<sup>6</sup> Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara 1991, s. 137.

<sup>7</sup> Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile birlikte, Birleşmiş Milletler insan hakları sisteminin anayasal nitelikte hukukî belgeleri olarak kabul edilmektedir. Rajja Hanski ve Martin Scheinin, *İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları* (çev. Defne Orhun), İstanbul 2005, s. ix.

<sup>8</sup> Türkiye Cumhuriyeti adına, sözleşmenin 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta beyanlar ve çekince ile onaylanması uygun bulunmuştur. bk. "Medeni ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", <http://www.yargitay.gov.tr/content/view/147/80/> (Erişim tarihi: 10 Nisan 2009)

İnsan Hakları Komitesi, 1993 yılında, bu madde hakkında 22 no'lu bir genel yorum çıkarmıştır. Buna göre, 18. madde “her türlü din ya da inancın açıklanması hakkının yanı sıra, tanrılı, tanrısız dinler ile atesit inançları da” korumaktadır. Komite, ‘yeni dinler’ konusunda, 18. maddenin “geleneksel dinler ya da geleneksel dinlerinkine benzer kurumsal özellikleri ya da uygulamaları bulunan din ve inançlarla” sınırlanmadığını ifade ederek geniş bir yorum benimsemiştir.<sup>9</sup> Böylece, dinî ve ya din dışı tüm inanç sistemleri (ateizm, agnostisizm vb.) herhangi birine ayrıcalık tanımaksızın din ve vicdan hürriyetinin kapsamına dâhil edilmiştir.

Söz konusu genel yorumda dikkate çarpan bir diğer husus, resmî bir dinin ya da bir devlet dininin hukuken tanınmasının 18. maddeyi ihlal etmediğinin açıkça belirtilmesidir. Ancak bu durum başka dinlerin mensuplarına ya da dinsizlere karşı ayrımcılığa yol açacak bir sonuç yaratmamalıdır.<sup>10</sup>

**4. Helsinki Nihai Senedi:** İnsan haklarına dair bir diğer uluslararası belge, 1975 yılının Ağustos ayında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de düzenlenen Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın sonunda imzalanan Helsinki Nihai Senedi'dir. Nihai Senet'te “Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı” başlığını taşıyan VII. İlke çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğünün daha önceki belgelerle paralel ve tutarlı bir şekilde düzenlendiği görülmektedir:

Katılan devletler, ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetmeksizin, herkes için düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterirler.

Katılan devletler, insan kişiliğinin özündeki onurdan doğan ve kişinin özgür ve tam gelişmesi için zorunlu bulunan, yurttaşlık hak ve özgürlükleriyle, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve başka hakların ve özgürlüklerin etkin biçimde kullanılmasını geliştirir ve desteklerler.

Bu çerçeve içinde, katılan devletler kendi vicdanının buyruğu uyarınca, tek başına ya da topluca bir din veya inanca inanmak ve onun gereklerini yerine getirmek özgürlüğünü kişiye tanırlar...<sup>11</sup>

**5. Viyana Sonuç Belgesi:** Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın önemli metinlerinden olan Viyana Sonuç Belgesi (1989) de, din ve inanç özgürlüğünden yararlanma konusunda bir dizi prensip getirmiştir.

<sup>9</sup> Hanski ve Scheinin, *a.g.e.*, s. 349-350.

<sup>10</sup> *a.g.e.*, s. 350.

<sup>11</sup> “Helsinki Nihai Senedi, 1 Ağustos 1975”, <http://www.todaie.gov.tr/ihadm/avrupa/helsinki.pdf> (Erişim tarihi: 3 Mart 2009)

**Madde 16:** Bireyin din ve inanç özgürlüğünü garanti altına almak amacıyla üye devletler,

(16.1) din sebep gösterilerek kişiye karşı ayrımcılık yapılmasını engellemek ve bunu tümüyle ortadan kaldırmak için etkili önlemler... alırlar;

(16.2) inananlar ve inanmayanların yanı sıra farklı dine mensup toplumlar arasında karşılıklı hoşgörü ve saygı ortamının gelişmesini... teşvik ederler;

(16.6) herkesin seçtiği dilde, bireysel ya da diğerleriyle birlikte din eğitimi alma ve verme hakkına saygı gösterirler.

(16.7) anne babaların çocuklarına kendi inançlarıyla uyumlu bir şekilde din ve ahlâk eğitimi sağlama özgürlüğüne saygı gösterirler.

**6. Çocuk Hakları Sözleşmesi:** Son olarak ele alacağımız, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1989'da kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi de konuyla ilgili benzer hükümler içermektedir.

**Madde 14:**

1. Taraf devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler

2. Taraf devletler, anne-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine, saygı gösterirler.

3. Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü kanunla öngörülme ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlâkı ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir.<sup>12</sup>

Uluslararası insan hakları belgelerini göz önünde bulundurduğumuzda, devletin sorumluluğunun sadece inançlara karışmaktan kaçınmak değil, tüm bireylerin ve grupların din ve inanç özgürlüğünden yararlanmasını sağlayacak adımlar atmak olduğu anlaşılmaktadır. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğüyle ilgili insan hakları yükümlülüklerini yerine getirebilmek için devletler toplumda karşılıklı saygı ve anlayış ortamını destekleyen stratejiler benimsemelidirler.<sup>13</sup>

<sup>12</sup> "Çocuk Hakları Sözleşmesi", <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=571> (Erişim tarihi: 10 Mart 2009)

<sup>13</sup> *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, (haz. Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Advisory Council), Poland 2007, s. 30, 32.

## B. Uluslararası Belgelerin Din Eğitimine Yönelik Getirdiği Prensipler

Yukarıda yer alan belli başlı sözleşmelerdeki maddeler ışığında insan hakları bakımından din eğitim ve öğretimine getirilen prensiplere baktığımızda; anne babanın çocuklarını kendi dinî ve felsefî kanaatlerine göre yetiştirme hakkına saygı; eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve din özgürlüğünün yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlığı ya da ahlâkı ve başkalarının özgürlüklerini korumak amaçlı sınırlandırılması esaslarının öne çıktığı görülmektedir. Bu bölümde, tartışmaların yoğunlaştığı iki prensip üzerinde durulacaktır.

### 1. Anne-Babanın Belirleyicilik Hakkına Saygı

İnsan hakları belgelerinde anne babaların genelde eğitim, özelde din eğitimi ve öğretimindeki rolüyle ilgili iki belirleme vardır. Birincisi; ana babalar çocukların eğitim hakkının korunmasında 'karar verici'dir; her ana baba çocuğu için uygun gördüğü, istediği eğitim kendisi seçer. İkincisi; ana babalar çocuklarına, kendi inançları doğrultusunda örgütlenmiş bir eğitimin verilmesini devletten ister ve devlet de bunu yerine getirmekle yükümlüdür.<sup>14</sup> Bir tarafta devlet, bütün çocukların insan haklarıyla uyumlu bir eğitim almalarını isterken, diğer tarafta aileler, çocukların dinî ve ahlâkî eğitimlerinde son sözü söyleme hakkına sahiptir.

İnsan hakları belgeleri ışığında sorunlara yol açmayan bir din dersinin nasıl yapılabileceğine yönelik olarak 2007 yılında hazırlanmış bir rapor olan Toledo Prensipleri'nde bu durum, devletin anne babaların inançlarına uygun bir eğitim sistemi sağlamak zorunda olduğu şeklinde yorumlanmamakla beraber; anne babalara çocuklarını kendi inançlarına uygun düşmeyen bir eğitim öğretimden çekme (muafiyet) hakkı tanınması konusunda görüş birliği vardır. Muafiyet şartı sağlanmışsa tarafsız olmayan din öğretimine bile izin verilebilir. Ancak din ya da inanç hakkında öğretimin hedeflendiği, aşağıda görülecek olan din hakkında öğrenme yaklaşımına uygun düşen, tarafsız ve objektif bir din dersine ailenin karşı çıkması durumunda iş değişmektedir. Zira böyle bir din eğitimi (tarafsız ve objektif) uluslararası standartlara göre, zorunlu bile olsa, insan haklarına uygundur. Dolayısıyla muafiyet hakkının tanınmasına gerek görülmemektedir.<sup>15</sup>

Günümüz Batı ülkelerinde devlet okulları, öğrencileri sosyal hayata yönelik bir takım davranış kalıplarına zorlayan yerler olmakla beraber dinî zorlamanın yasak olduğu kurumlardır. Bazı durumlarda doğrudan zorlama olmamakla beraber, çocukların anne babalarının inançlarıyla örtüşmeyen bir eğitim ve öğretime

<sup>14</sup> Betül Çotuksöken, "Okulda din Eğitimi", *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı, Bildiri ve Tartışmalar*, Malatya 2005, s. 236. Çotuksöken, bu iki belirlemenin de aileye, çocuğun eğitim hakkının korunması noktasında 'karar verici' olarak büyük hatta sınırsız yetkiler tanınması nedeniyle tartışılması gerektiğini düşünmektedir.

<sup>15</sup> bk. *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, (haz. Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Advisory Council), Poland 2007, s.35, 68-70.

tâbi tutulmaları yoluyla dolaylı bir zorlama söz konusu olabilmektedir.

Ailelerin din derslerine yönelik tepki ve talepleri de çeşitlilik arz etmektedir. Bir kısım aileler, dinî materyal ve görüşlerin okul programına dâhil edilmesini çocuklarına başkalarının inançlarının dayatılması olarak görmekte ve seküler eğitimin sonunun gelmesinden korkmaktadırlar. Bu korku sonucunda din derslerinin okul programına dâhil edilmemesini, dâhil ise çıkarılmasını talep etmektedirler. Dindar aileler ise; inançlarını kabul etmeyen, dinlerini onaylamayan ders müfredatlarını kendilerine karşı ayrımcılık olarak nitelemekte ve çocuklarının dinlerini yaşama haklarını sınırlayıcı olarak görmektedirler. Bu aileler, din derslerinin kendi dinî inanç ve geleneklerine uygun bir şekilde düzenlenmesini istemektedirler. Her iki talep de; devleti zor durumda bırakmaktadır. Dinin okul programından dışlanması, yerel ve evrensel kültürün anlaşılmasına, farklı din ve mezhepten insanların birbirlerini tanıyıp uyumlu bir sosyal hayatın gerçekleşmesine engel olması gibi nedenlerle uygun görülmemektedir. Din derslerinin tek bir din esas alınarak gerçekleştirilmesi de günümüz toplumlarının çoğulcu yapısına uygun bulunmamaktadır.<sup>16</sup> Özetle, her ebeveyni tatmin edecek bir çözümün bulunması kısa vadede muhtemel görünmemektedir.

## 2. Ayrımcılığa Karşı Çıkma

BM Genel Kurulu tarafından 1981'de kabul edilen Din ya da İnanca Dayanan Her Biçimiyle Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi'nin 2. maddesinde; 'Hiç kimse, din ya da başka inanç nedeniyle herhangi bir devlet, kurum, kişiler grubu ya da kişi tarafından ayrımcılığa maruz bırakılmayacaktır' denilmek suretiyle ayrımcılık açık bir şekilde yasaklanmıştır.<sup>17</sup>

Farklı etnik ve dinî kökenlerden gelen insanların birlikte yaşadığı günümüz toplumlarında bu farklılıkları dikkate alan, dışlamayan ve ayrımcılıkta bulunmayan bir okul programının hayata nasıl geçirileceği tartışma konularının başında gelmektedir. Tartışmalar, dolaylı ayrımcılığın nasıl engellenebileceği noktasında odaklanmaktadır. Farklı din ve mezhepten insanlara kendi inançlarına uygun düşmeyen din derslerinden muafiyet tanınması bile bir çeşit ayrımcılık olarak nitelendirilebilmektedir. Bazı ailelerce bu durum kendi din ve inançlarının okul sistemi içerisinde öğretilmeye layık görülmemesi olarak algılanabilmektedir.<sup>18</sup> Bu durumda, din eğitim ve öğretiminin devlet okullarında nasıl yapılması gerektiği yönünde yaklaşımlar ve bunları ortaya çıkaran sebepler üzerinde kısa da olsa durmak gerekmektedir. Hangi yaklaşımın, niçin öne çıktığını anlayabilmek için böyle bir bilgilendirmeye ihtiyaç vardır.

<sup>16</sup> Carolyn Evans, "Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective", *Human Rights Law Review*, VIII/2 (Oxford 2008), s. 453-456.

<sup>17</sup> Gemalmaz, *a.g.e.*, 2004, IV, 344.

<sup>18</sup> Evans, *a.g.e.*, s. 452.



### C. Din Eğitimi ve Öğretiminde Temel Yaklaşımlar

Günümüzde din eğitimi ve öğretimi deyince akla üç temel yaklaşım gelmektedir: **Dini öğrenme, din hakkında öğrenme, dinden öğrenme.**<sup>19</sup>

Bu yaklaşımlardan **dini öğrenme**, belli bir dinin ya da mezhebin öğretilerinin öğrencilere empoze edilmesini amaçlayan (konfesyonel), normatif, dolayısıyla o dine inanan biri tarafından yapılması öngörülen bir eğitim-öğretim yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın referans disiplini ilâhiyat/teolojidir. Bu yaklaşımın temelinde anlaşılacağı üzere din vardır. Toplumda dinî çeşitlilikler söz konusu olduğunda (ki bugün farklı dinî inanç ve anlayışların bulunmadığı bir toplum nerdeyse kalmamıştır), bu anlayışı temel alan zorunlu bir din dersi din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle sorgulanmakta; çoğulcu değerler tarafından belirlenmiş olan zamanımızın tarzı olarak görülmemektedir.

İkinci yaklaşım olan **din hakkında öğrenme**; herhangi bir din ya da inançla ilgili endoktrine etme çabasına yer verilmeyerek dinlerin kültürel ve sosyal boyutunun ele alındığı, dolayısıyla öğretmenin dinî inanç ve anlayışının dikkate alınmadığı bir yaklaşımdır. Dinlere ve inançlara tarihî ve tasvirî olarak yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşımın referans disiplini, din araştırmalarıdır. Yaklaşımın hedefinde toplumsal birlik ve beraberliği sürdürmeye yönelik olarak dinden istifade etme anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Fiilî olarak dinî çeşitlilik durumunun ortaya çıktığı toplumlarda çoğulcu politikalar tarafından yapılması öngörülen ve uluslararası platformlarda (Avrupa Konseyi gibi) gitgide daha çok sahiplenildiği görülen bir yaklaşımdır. Yaklaşımın teveccühün nedenleri ilerleyen satırlarda ele alınacaktır.

**Dinden öğrenme** ise; bazı dinî ve ahlâkî meseleler hakkında öğrencilerin bakış açısını dikkate alarak, kendilerine ait bir görüş oluşturmada onlara yardım etmeyi kendisine hedef edinen bir yaklaşımdır. Dindar bakış ile ateist ya da seküler hümanizme dayalı bakışın eşit olarak değerlendirildiği bu yaklaşımda söz konusu olan çok farklı bir tarafsızlıktır. Dinî yaklaşımlar bireysel tecrübeler şeklinde meşru veriler olarak baştan kabul edilmekte ve bunlara empati yoluyla ulaşılabilmektedir. Bu yaklaşımda da çoğulcu bir yaklaşım söz konusu olup merkezde birey bulunmaktadır. Yaklaşımın referans disiplini ise pedagojidir.

<sup>19</sup> bk. John M. Hull, "Religious Education in Democratic Plural Societies: Some General Considerations", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum*, Ankara 2003, s. 34-36; Hans George Ziebertz, "Religious Education in Europe - A Landscape of Diversity", *Müslüman Ülkelerde Din Eğitimi ve Avrupa'da Okullarda İslâm Öğretimi* (Uluslararası Sempozyum 16-18 Kasım 2007), yayımlanmamış bildiri; Céline Béraud, "Avrupa Müesseseleri ve Dinî Olguların Öğretimi" (çev. İsmail Taşpınar), *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi*, İstanbul 2007, s. 240.

#### D. Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Din Eğitimi ve Öğretimi

Dinin ya da inancın açığa vurulması dört şekilde olabilir: İbadet, öğretim, uygulama ve dinî kurallara uyma. Makalenin kapsamı gereğince, bu bölümde sadece uluslararası sözleşmelerde öngörülen din eğitim ve öğretiminin nasıl olabileceği ve imkanı üzerinde durulacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere, din ve vicdan özgürlüğünü ihlal etmeden din eğitim ve öğretiminin nasıl gerçekleştirileceği konusu uluslararası bağlamda tartışılmakta olan konulardan biridir. Uluslararası sözleşmelerin anne babalara ya da yasal vasilere verdiği haklar ve fiilî bir durum olan dinî çeşitlilik doğrultusunda devlet okullarında insan haklarına uygun bir din öğretiminin imkanı ve şartlarının tartışılarda öne çıktığı görülmektedir.

BM İnsan Hakları Komitesi'nin yukarıda zikredilen 22 no'lu Genel Yorumu, tarafsız ve objektif bir şekilde verildiği takdirde, devlet okullarında din ve ahlâkın genel tarihinin öğretilmesine izin vermektedir. Dahası Genel Yorum, insan hakları taahhütleriyle tutarlı olduğu sürece kamu okullarında din öğretimini de kabul etmektedir.<sup>20</sup> Uluslararası normlar, devletin dinler ve inanç sistemleriyle değişik şekillerde işbirliğini reddetmemekle beraber, çoğulculuk için hayati bir şart olan hoşgörüyü garanti altına almak ve tüm bireyler ve gruplar için eşit bir şekilde din ve inanç özgürlüğünü korumak için "tarafsızlık ve yansızlık"ı talep etmektedirler.<sup>21</sup> Bu talep, yukarıda zikredilen yaklaşımlardan devlet okulları için din hakkında öğrenmeyi öne çıkarmaktadır.

Din hakkında öğrenme yaklaşımının öne çıkmasında, Avrupa'daki dinsel çeşitlilikle ilgili fiilî durumun etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Demografik değişiklikler sonucu İslâm, Avrupa'nın Hıristiyanlıktan sonra ikinci büyük dini haline gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Batı ülkelerinde İslâm'a karşı mevcut düşmanca algının iyice belirginleşmesi ve Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında tansiyonun yükselmesi, politikacıların ve halkın dikkatini İslâm ve eğitim, ya da eğitimde İslâm'ın yeri konularına çekmiştir. Müslüman azınlıkların Avrupa'ya nasıl entegre edileceği ve potansiyel çatışmanın azaltılabilmesi için neler yapılabileceği sorgulanmaya başlamıştır.<sup>22</sup> Bu sorgulamalar neticesinde kamu okullarında toplumdaki tüm dinlere eşit mesafede duran, tarafsız ve yansız bir şekilde din eğitimi yapılması yönünde talepler dillendirilmeye başlanmıştır.

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 2005 tarih ve 1720 sayılı "Eğitim ve

<sup>20</sup> General Comment No.22, para. 6, op.cit. note 29'dan aktaran, *Toledo Guiding Principles*, s. 33.

<sup>21</sup> *Toledo Guiding Principles*, s. 34.

<sup>22</sup> Dan Paul Jozsa, "Islam and Education in Europe", *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, ed. Robert Jackson ve dğr., Germany 2007, s. 68-69.

Din” konulu Tavsiye Kararı<sup>23</sup> bu doğrultuda alınmış önemli kararlardan biridir. Kararın ikinci maddesinde, çağdaş toplumun karşılaştığı ırkçılık, yabancı düşmanlığı, etnik tartışmalar, hoşgörüsüz fundamentalist hareketlerle terörist hareketler gibi birçok problemin dinî bir yönü olduğuna işaret edilmekte, beşinci maddede demokrasi ve dinin birbirine zıt düşmemesi gerektiği, gerçekte onların kamu yararına yönelik çalışmalarda ortak olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Sonraki maddelerde şu görüş ve tavsiyelere yer verilmektedir:

Din konusundaki cehaletle, önyargularla ve anlayışsızlıklarla mücadele etmek için eğitim esastır. Hükümetler dinî ifade ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almak, din eğitimiyle ilgilenmek, dinler arası diyalogu cesaretlendirmek ve dinlerin sosyal ve kültürel ifadesini desteklemek için daha çok çaba sarf etmelidirler (Madde 6).

Geleceğin vatandaşlarında eleştirel aklı ve böylelikle kültürler arası diyalogu oluşturmak için, okul eğitimin temel parçasıdır... Çocuklara itidalle, objektif bir şekilde ve Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu’nun değerlerine saygılı bir şekilde belli başlı dinlerin tarihi ve felsefesini öğretmek suretiyle fanatizme karşı etkili bir şekilde savaşılabılır. Din adına yapılan siyasî çatışmaların tarihini anlamak esastır (Madde 7).

Dinleri bilmek insanlık ve medeniyetler tarihinin temel parçasıdır. Bu belli bir dine inanmak ve uygulamaktan çok farklıdır. Bir dinin hâkim olduğu ülkeler bile herhangi bir dini desteklemeksizin ya da din değiştirmeyi teşvik etmeksizin tüm dinlerin kökenini öğretmelidir. (Madde 8).

Konsey tarafından önerilen din derslerinin amacı 14. maddede şu şekilde açıklanmaktadır: “Bu eğitimin amacı öğrencilere kendi ve komşu ülkelerindeki dinleri keşfettirmek, herkesin kendi dininin doğru inanç olduğuna inanma konusunda eşit hakka sahip olduğunu ve diğer insanların farklı bir dine mensup olmaları ya da bir dine mensup olmamaları nedeniyle farklı insanlar olmadıklarını anlamalarını sağlamaktır. Bu eğitimin amacı tamamen tarafsız bir şekilde dinsizlik seçeneğinin yanı sıra belli başlı dinlerin tarihini içermelidir. (14.3) Devlet dini olan ülkelerde bile kültür ve ibadet alanları arasındaki sınır aşılmamalıdır. Mesele bir inancı aşılacak değil genç insanlara dinlerin niçin milyonların inanç kaynağı olduğunu anlamalarını sağlamaktır. Görüldüğü gibi, belli bir inanca bağlı olmadan dinlerin çoğulcu ve karşılaştırmalı olarak öğretimi teşvik edilmekte, böyle bir din öğretiminin insan hakları açısından uygun olduğu ifade edilmektedir.

Farklı din ve mezheplere karşı objektiflik ve tarafsızlığın din hakkında öğrenme yaklaşımıyla gerçekleşeceği yönünde genel bir kabul varsa da; uygulamayla

<sup>23</sup> Maddeler için bk. “Recommendation 1720 (2005), Education and Religion”, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1720.htm> (Erişim tarihi: 20 Mart 2008)

ilgili iki sıkıntıya işaret edilmektedir. Bunlardan birincisi, bir kısım dindar ailelere göre bütün din ve inançların 'hepsi eşit şekilde doğruymuş' gibi verilmesi tehlikeli bir durumdur. Bu yaklaşım sekülerizmin desteklenmesi olarak görülebilir ki; İngiltere'de Müslümanlar ve diğer din grupları öğrencilere üstü kapalı bir biçimde seküler ideolojiyi aşılacağı gerekçesiyle çok kültürlü din eğitimine karşı çıkmışlardır.<sup>24</sup> Teorik olarak karşı çıkılmaz gibi görülen bu yaklaşımla ilgili ikinci mesele, saygı ve hoşgörünün öne çıkarılıp ön yargı ve basmakalıp düşüncelerden kaçınmaya yapılan vurgu sonrasında eleştirel yaklaşımın önü tıkanmak suretiyle suya sabuna dokunmayan donuk bir din dersi ortaya çıkma ihtimalidir.<sup>25</sup>

Devlet okullarında din derslerinin nasıl yapılacağı tartışmalı olsa da, dine dair bir dersin programa dâhil edilmesi uluslar arası kamuoyunda gitgide daha fazla destek bulmaktadır. Bu desteğin arkasında; sınıfların günbegün dinî açıdan daha çoğulcu bir hale gelmesi, dinle ilgili konuların eğitimin bir bölümü olmaktan dışlanmasının eğitimsel açıdan uygun olmaması ve çocukların zamanla daha da karmaşık bir hale gelecek olan bir toplumda yaşamak için kendilerini hazırlayacak bir eğitim almaları hakkı gibi nedenler sıralanmaktadır. Dinin okul programından dışlanması, çocukların yaşadıkları toplumda ve dünyada uzun bir zamandır tarihin, kültürün ve siyasetin temel parçası olmuş dinin rolünü anlamalarını sağlayacak bir eğitimden mahrum bırakılmaları demektir.<sup>26</sup> Ancak, dini kültürel meselelere indirgemek, inanç esaslarını ve ibadetleri dışarıda tutmak suretiyle yapılacak bir din eğitiminin de toplumsal meselelerin bütüncül bir şekilde anlaşılmasında yeterli olmama ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

### E. İnsan Hakları Açısından Türkiye'de Din Eğitim ve Öğretimi

Ülkemizde Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkarılan kanun ve yönetmelikler ışığında meydana gelen uygulamalarda din eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında örgün eğitim kurumlarında verilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Bu ilke doğrultusunda yukarıda görüldüğü üzere 1 No'lu Protokol imzalanırken çekince konulmuştur.

Din dersleri açısından ülkemizdeki uygulamalara baktığımızda farklı uygulamalardan geçilerek bugünlere geldiği görülmektedir. Bu uygulamalar, din derslerinin hiç okutulmadığı yıllar, seçmeli olarak okutulduğu yıllar ve 1982'den bu yana zorunlu olduğu yıllar şeklinde özetlenebilir. Din derslerinin zorunluluğu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Din ve Vicdan Hürriyeti" başlıklı 24. maddesinin 4. fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir: "Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk

<sup>24</sup> Grace Davie ve Rebecca Catto, "İngiltere", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* (ed. Ali Köse-Talip Küçükcan) İstanbul 2008, s. 159.

<sup>25</sup> Evans, *a.g.e.*, s. 463, 471.

<sup>26</sup> Geniş bilgi için bk. *a.g.e.*, s. 457-459.

öğretimi ilk ve orta kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.” Anayasa’nın bu maddesiyle üç temel ilke getirilmiş, bu ilkelere bir ve ikincisi 1982’den itibaren uygulanmaya başlamıştır. Ancak üçüncü sırada yer alan isteğe bağlı din eğitim ve öğretimi bugüne kadar uygulamaya konulmamıştır.

Ülkemizin kendine özel tarihî, sosyal ve kültürel şartları gereği uygulamaya konan zorunlu din derslerinin ülkemizdeki eğitim öğretim tartışmalarında ilk sıralarda yer aldığını söylemek abartı olmayacaktır. DKAB derslerinin zorunluluğu sık sık insan hakları bağlamında tartışılmakta, zorunluluğun kaldırılması ya da bugünlerde daha çok bu dersi çocuklarının almasını istemeyen ailelerin çocuklarına muafiyet hakkı tanınması yönündeki talepleri yüksek sesle dillendirilmektedir. Muafiyet taleplerinin çoğalmasının arkasındaki en önemli neden, AİHM’nin 2007 yılında bir vatandaşımızın bu yöndeki başvurusunu kabul etmesidir. Bu sebeple, bu bölümde öncelikle AİHM’nin söz konusu kararı ve gerekçeleri incelenmeye çalışılacaktır.

### 1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin DKAB Dersleri ile İlgili Kararı

AİHM’nin vermiş olduğu kararlar tıpkı uluslar arası sözleşmeler gibi insan hakları tartışmalarında önemli bir referans teşkil etmektedir. AİHM’ye göre, kişinin din, inanç ve düşüncelerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlanmaması, bunlardan dolayı kınanmaması ve baskı altında tutulmaması gereği, taraf devletlere belli bir dini veya inancı insanlara dayatmama yükümlülüğünü yüklemektedir. Ancak, devletin belli şartlar altında din derslerini zorunlu kılması Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. maddesine aykırı bir uygulama olarak kabul edilmemektedir.<sup>27</sup> Dolayısıyla ülkemizle ilgili aşağıda ayrıntıları verilecek olan davada alınan kararın dersin zorunluluğuyla ilgisi bulunmamaktadır.

Davanın ayrıntılarına geçecek olursak, AİHM 9 Ekim 2007 tarihinde Alevî bir vatandaşımızın (Hasan Zengin) 7. sınıfta okuyan kızının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden muafiyet talebini kabul etme yönünde karar vermiştir.<sup>28</sup> Başvuranlar DKAB dersinin öğretilme şeklinin yukarıda geçen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 1 no’lu protokolün 2. maddesinin ikinci cümlesinde ‘Devlet eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir’ şeklinde güvence altına alınan haklarını ihlal ettiğini ileri sürmüşler, Mahkeme de başvuranların haklarının ihlal edildiğini kabul etmiştir.

<sup>27</sup> Arslan, *a.g.e.*, s. 34.

<sup>28</sup> bk. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye”, [http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/1448\\_04.pdf](http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/1448_04.pdf). (Erişim: 20 Mart 2009)

Ülkemizde DKAB derslerinden muaf tutulma hakkı sadece Türk vatandaşı olan Hıristiyan ve Musevî dinlerine mensup öğrencilere tanınmıştır. Konuyla ilgili olarak 9 Temmuz 1990'da Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu tarafından alınan 1 no'lu karar şöyledir: "Millî Eğitim Bakanlığı'nın teklifini müteakiben Türk vatandaşı olan, Hıristiyan ve Musevî dinlerine mensup, ilkokul ve ortaokula giden öğrenciler, azınlık okulları hariç tutularak, söz konusu dinlere bağlı bulduklarını beyan ettikleri takdirde DKAB derslerine girmeye mecbur edilemez. Ancak, bu öğrenciler DKAB derslerine girmeyi istedikleri takdirde, yasal temsilcilerinin yazılı taleplerini sunmaları gerekir."

AİHM öncelikle öğrencilerin kategorileri göz önünde bulundurulmaksızın, ebeveynlerin çocuklarının söz konusu dersten muaf tutulabilmeleri için Hıristiyanlık ve Musevîlik dinine mensup olduklarını okula önceden bildirmeleri zorunluluğunun, AİHS'nin din ve vicdan özgürlüğüne yönelik 9. maddesi çerçevesinde sorun yaratabileceği kanısındadır. Bu bağlamda, Mahkeme, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesine göre "kimsenin... dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağını" not eder.

Ek olarak, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Kararı, T.C. uyruklu yalnız iki kategorideki öğrenciye; bir başka deyişle ailesi Hıristiyanlık ve Musevîlik dinlerine mensup olanlara muafiyet olasılığı sağlamaktadır. AİHM'ne göre, bu durum, din derslerinin içeriğinin, bu iki sınıfa mensup öğrencileri, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerinin dinî ve felsefî inançları arasında çatışmayla karşı karşıya bırakılabileceğini akla getirmektedir... (Zira) "bu ders gerçekten farklı din kültürleriyle ilgili ders olması halinde, bunu yalnız Müslüman çocuklara zorunlu kılmak için neden yoktur."

Muafiyetle ilgili olarak dile getirilen görüş ve düşüncelerin yanı sıra kararda ders programı ve kitapların incelenmesi sonucunda "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" konusunda verilen eğitimin nesnellik ve çoğulculuk ölçütlerini karşılamadığı belirtilmektedir. Halbuki daha önce belirtildiği üzere din öğretiminin zorunlu olduğu durumlarda, insan haklarına uygun bir uygulama kabul edilebilmesi için tarafsızlık ve objektiflik kriterlerinin yerine getirilmesi şartı aranmaktadır.

AİHM'nin Alevî vatandaşımızın lehine vermiş olduğu bu karar sonrasında, 2000 yılında din dersleri konusunda benzer bir davayla ilgili olarak "...DKAB dersleriyle amaçlanan öğrencilere din eğitimi vermek değil, genel olarak dinler ve toplumumuzun din yapısı göz önüne alınarak daha çok İslâm dini hakkında bir kültür kazandırmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle iptali istenen programda Anayasa, Millî Eğitim Temel Kanunu, laiklik ilkesine ve hukuka aykırılık görülmemiştir." diyerek din derslerinin lehine karar veren Danıştay 8. Dairesi, 3 Mart 2008 tarihinde vermiş olduğu bir kararla ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulmakta olan DKAB derslerinin mevcut içeriğiyle zorunlu tutulmasını

hukuka aykırı bulunduğunu belirten bir karar vermiştir. Oysa, Kaymakcan'ın da belirttiği üzere, ilköğretim DKAB programı 2000 ve 2006 yıllarında pedagojik açıdan daha eleştirel ve çoğulcu yönde değiştirilmiştir.<sup>29</sup>

Danıştay 8. Dairesi'nin son kararının gerekçesinde AİHM'nin yukarıdaki kararına oldukça geniş ölçüde yer verilmesinden söz konusu kararın bir nevi emsal teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Son olarak üzerinde duracağımız bir diğer önemli gelişme, Şubat 2009'da Antalya 3. İdare Mahkemesi'nin, bir çiftin 5. sınıftaki kızlarının DKAB derslerinden muaf tutulması istemiyle açtığı davada, öğrenci lehine yürütmeyi durdurmasıdır.<sup>30</sup> Gelişmeler bu yönde davalar ve kararların devam edeceğini göstermektedir.

AİHM'nin gerek ülkemiz gerekse diğer ülkelerden gelen davalarda verdiği kararlarda<sup>31</sup> iki ana prensibin öne çıktığı görülmektedir:

- a) Din öğretiminin objektif, tarafsız, çoğulcu ve eleştirel olması
- b) Derslerin gerekli şartları taşımaması durumunda muafiyet hakkı tanınması.

Dinî materyalin tarafsız bir şekilde okulda sunumunun nasıl gerçekleşeceği yönündeki sıkıntılardan bir kısmına yukarıda değinilmişti. Sıkıntıların giderilmesine yönelik yapılan çalışmalarda öğretmen ve ders kitaplarından kaynaklanan problemlerin nasıl azaltılabileceği üzerinde durulduğu görülmektedir.<sup>32</sup> Mahkemenin söz konusu kararının alınmasında da DKAB kitaplarının incelenmesinden elde edilen sonuçlardan büyük ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Ders kitaplarının önemine binâen, aşağıda ülkemizde insan hakları bağlamında DKAB kitaplarına yönelik yapılmış araştırma sonuçları üzerinde durulacaktır.

## 2. Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi'ne Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları

Tarih Vakfı koordinatörlüğünde Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama

<sup>29</sup> Recep Kaymakcan, "Danıştay Din Dersi Konusunda Niçin Görüş Değiştirdi?", *Zaman*, 06.03.2008, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=660893>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2009)

<sup>30</sup>[http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com\\_content&task=view&id=6911&Itemid=9](http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6911&Itemid=9) (Erişim tarihi: 20 Mart 2009)

<sup>31</sup> AİHM, 2006'da Norveç'in de Türkiye gibi 1 No'lu Protokol'ün ikinci maddesini ihlal ettiği yönünde karar vermiştir. Bkz. Recep Kaymakcan, "AİHM Din Dersi Kararları Nasıl Anlaşılmalı?" [http://web.sakarya.edu.tr/~recepkyazilar/AIHM\\_DINDERSI\\_KAYMAKCAN\\_19102007\\_son.pdf](http://web.sakarya.edu.tr/~recepkyazilar/AIHM_DINDERSI_KAYMAKCAN_19102007_son.pdf) (Erişim tarihi: 30 Mayıs 2010)

<sup>32</sup> bk. *Toledo Guiding Principles*, s. 52-62; Evans, a.g.e., s. 465.

Sonuçları olarak yayınlanan çalışmalarda<sup>33</sup> DKAB ders kitapları da ayrıca değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Burada mevcut DKAB öğretim programlarının ve ders kitaplarının incelenmiş olması nedeniyle son yapılan çalışmanın bulguları ve tavsiyeleri değerlendirmeye çalışılacaktır.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi'nin Bulgular ve Tavsiyeler Raporu'nda<sup>34</sup> öncelikle en yoğun ihlallerin "eğitim felsefesi, eleştirel bir bakışın geliştirilmesi" alanında yaşandığı ifade edilmekte, bilginin eleştirel akıl yürütmeye temellendirilmesi ve sınanması yerine, bir yüksek otoriteye gönderme yapılarak doğrulanmasının incelemelerde sıkça not edildiği ve bu alanda en çok ihlalin DKAB ders kitaplarında saptandığı belirtilmektedir. Bu tespit doğrultusunda birinci tavsiyede "...ders kitaplarında çeşitli türden -dinsel olan ya da olmayan- inançların bilgi gibi aktarılmasından kaçınılmalıdır" denilmektedir.

Raporda "dinsel ve geleneksel otoritenin, inanç ve geleneğin, eleştirel aklın, yurttaşların özgür iradelerinin önüne çıkarılması; kültürün dine, ahlâkın dindarlığa indirgenmesi; inanç akidelerinin pozitif önermeler olarak aktarılması" gibi demokrasi ve laiklik başlığı altında gruplanan insan hakları ölçütleri bakımından da DKAB kitaplarının en sorunlu kitaplar olmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Raporun bu tespit ışığında 11 nolu tavsiyesi ise şöyledir: "DKAB dersleri için ilâhiyat disiplini yerine din çalışmaları disiplini çerçeveli yeni bir müfredat programı ve bununla uyumlu yeni ders malzemeleri hazırlanmalıdır. Ahlâk konusu dinî bir çerçeveye sınırlandırılmayıp, bu dersin içeriğinden çıkarılmalıdır. Din kültürü dersiyse Sünni İslâm inancının belletilmesinden vazgeçilmeli, dersin içeriği dersin başlığının çağrıştırdığı şekilde dinler tarihi ve kültürünü kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Tüm bunlar yapılamıyorsa DKAB dersinin müfredattan çıkarılması için gerekli adımlar atılmalıdır."

İçerikle ilgili çözümlenmelere baktığımızda esas eleştirilen hususun din derslerindeki yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır: "...ders malzemesi incelenmeye başlandığında göze çarpan... husus, din bağlamındaki tüm kavramların birer olgu olarak işlenmekte olduğudur. Diğer bir ifadeyle bu eğitim bir din araştırmaları yaklaşımıyla değil, teolojik-ilâhiyatçı bir anlayışla, yani inancın içinden verilmektedir. Din araştırmaları dinsel inançların, davranışların ve kurumların disiplinler arası nitelikte ve seküler bir anlayışla çalışıldığı akademik bir alandır. Teoloji/ilâhiyat çalışmalarında din hakkında araştırmalar belli bir dinsel gelenek içinden bakılarak yürütülürken; dinsel araştırmalar insanın dinsel davranışlarını ve

<sup>33</sup> *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, ed. Betül Çotuksöken, Ayşe Erzan, Orhan Silier, İstanbul 2003; *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Tarama Sonuçları*, (ed. Gürel Tüzün), İstanbul 2009.

<sup>34</sup> "Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu (Ocak 2009), <http://www.tihv.org.tr/tihv/data/bulgular-tavsiyeler-28012009.pdf> (Erişim tarihi: 14 Mart 2009)



inancını belli bir dinsel odaktan kaçınarak irdelemeye çalışır.”<sup>35</sup> Dolayısıyla öngörülen dini öğrenme yaklaşımından vazgeçilip din hakkında öğrenme yaklaşımının tercih edilmesidir.

Zira herhangi bir dinsel inanç sisteminin içinden yapılan bir eğitimin (dini öğrenme) o sistemin yüceltilmesi, salt o anlayış odaklı olması gibi kaçınılmaz bir takım sonuçları olacaktır. Çalışmada, DKAB derslerinin materyaliyle, kurumsallaşmış tek bir dinsel pratiğe yönlendirilmiş, ağırlıklı olarak kul anlayışıyla donatılmış bireyler yetiştirilmesinin amaçlandığı iddia edilmektedir.

Ayrıca çalışmada mevcut DKAB dersleriyle gerek Anayasa'nın 24. maddesinin gerekse belli başlı tüm uluslar arası insan hakları belgelerinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünün ciddi bir şekilde ihlal edildiği iddiasına da yer verilmektedir. Dinle ilgili konuların bilgilendirmenin ötesinde endoktrinasyon amacıyla sunulduğu ifade edilerek bu durumun insan haklarına saygılı bir eğitim anlayışıyla bağdaştırılamayacağı ifade edilmektedir. İlahiyatçı yaklaşımın bir sonucu olarak kitaplarda 'biz Müslümanlar' ve 'onlar'la başlayan ifadelerle din ayrımcılığı yapıldığı, bu ayrımcılığın semavî dinlere mensup olmayan ve inanmayanlar için daha vahim boyutlarda olduğu söylenmektedir.<sup>36</sup>

Alevîlerin DKAB derslerindeki yeriyle ilgili olarak ise; 8. sınıfta İslâm Düşüncesi'nde Yorumlar başlıklı 4. ünite de Alevîlik'ten tasavvufî bir akım olarak söz edilmek suretiyle sadece mistik bir akım konumuna indirgenmeye çalışıldığı, Alevîliğin itikadi, ameli ve kültürel öğeleri yadsınarak Sünniliğe eklenmeye çalışıldığı iddia edilmektedir. Alevîlerdeki tenasüh, devriye ve hulül inancına yer verilmemesi, kırklar meclisi, cem ayini, Muharrem matemi, Muharrem orucu, semah, deyiş, nefes gibi Alevî öğelerin kitapta yer almaması eleştirilen diğer hususlar arasında yer almaktadır.

Alevîliğe dair öğelerin daha fazla yer aldığı orta öğretim DKAB ders kitapları için de benzer eleştiriler getirilmiştir. Alevîlikten bir kültür olarak bahsedilip, inanç yönüne değinilmemesinin, dolayısıyla reenkarnasyon/tenasüh, devriye, cem, semah, musahiplik, deyiş, nefes, Kırklar cemi ve Meclisi inançlarına yer verilmemesinin aynı şekilde burada da eleştirildiği görülmektedir. Bu tespit ve tenkitler, rapor hazırlanırken Alevîlik'le ilgili en fazla malumatın yer aldığı 12. sınıf ders kitaplarının tamamlanmamış olması dolayısıyla bu sınıfın kitabı görülmeden yapılmıştır.<sup>37</sup> Zira tenasüh hariç diğer kavramlar ve Alevîliğe ait daha birçok kavram 12. sınıf DKAB kitabında yer almaktadır. Bu durum, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2008 yılı İnsan Hakları Raporu'nun Türkiye bölümünde, AİHM'nin Alevî vatandaşımızın lehine verdiği karar sonrasında, son sınıfların

<sup>35</sup> İştah Gözaydın, "Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına İnsan Hakları Merceğiyle Bir Bakış", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II*, s. 171.

<sup>36</sup> a.g.m. , s. 192-193.

<sup>37</sup> a.g.m. , s. 179-180; 190-191.

ders kitabına Alevî inanç sistemine yönelik 10 sayfa ilave edildiği şeklinde ifade edilmekte, Alevî organizasyonların hükümetin çözümlerini yetersiz görerek protestolarına devam ettiği belirtilmektedir.<sup>38</sup>

Tarih Vakfı'nın Uluslar arası insan hakları kriterleri gözetilerek yapıldığı ileri sürülen çalışmasında; Batı'daki inanç özgürlüğü temelli eleştirel perspektiften ziyade, doğrudan din ile ilgili kavramlara yönelik eleştirel bir perspektiften bakıldığı görülmektedir. Çalışma sonucunda sunulan tavsiye raporunda belli şartlara bağlı olarak DKAB derslerinin müfredattan çıkarılması için gerekli adımların atılması yönündeki talep, çalışmayı yapanlarda derslere yönelik olumsuz bir önyargının olduğu yönünde bir izlenim oluşturmaktadır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere, günümüzdeki gelişmeler din derslerinin gözden çıkarılmasından çok, okul programlarına sağlıklı bir şekilde nasıl dâhil edilebileceği yönündeki çabaları destekler mahiyettedir.

### Sonuç ve Öneriler

1982'de zorunlu olarak uygulanmaya konulan DKAB derslerinin program geliştirme çalışmalarına baktığımızda, özellikle 2000 yılından itibaren ciddi bir yaklaşım değişikliğine gidilmiş, orta öğretim için 2005, ilköğretim için 2006 yılında yapılan son düzenlemede de bu değişiklik daha belirgin hale gelmiştir. Bu düzenlemeler doğrultusunda programın vizyonunda da, insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilimsel düşünen, araştıran, sorgulayan, haklarını ve sorumluluklarını bilen, başka dinlerden olanlara anlayışla davranan ... vatandaşların yetişmesine katkıda bulunmanın hedeflendiği görülmektedir. Yapılacak din öğretiminin temel çerçevesi; insana saygı, düşünceye saygı, hürriyete saygı, ahlâkî olana saygı ve kültürel mirasa saygı olarak belirlenmiştir. Programın temel yaklaşımı olarak da iki yaklaşım öne çıkarılmıştır: Yapılandırmacı, çoklu zeka, öğrenci merkezli öğrenme gibi yaklaşımlardan oluşan Eğitimsel Yaklaşım ile gerek İslâm dini gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilginin ön planda tutulduğu, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulan Dinbilimsel Yaklaşım. Burada programın doktrin merkezli (belli bir mezhebe dayalı) bir öğretime dönüşmemesine özen gösterildiği özellikle vurgulanmaktadır.<sup>39</sup>

Tüm bu çabalara rağmen, toplumun bazı kesimlerinde, DKAB ders kitaplarının İslâm'ın itikatta Sünni, ibadette Hanefî yorumu esas alınarak hazırlandığı yönündeki kanaatte fark edilir bir değişme görülmemektedir. Bunun en önemli nedeninin ise; Alevîliğe dair öğelerin ders kitaplarına çoğulcu anlayışa uygun

<sup>38</sup> 2008 Human Rights Report: Turkey, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 25, 2009. <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119109.htm> (Erişim tarihi: 20 Mart 2009)

<sup>39</sup> bk. Komisyon, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2006, s. 2-10.

düşecek tarzda taşınmaması olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ilköğretim kitaplarında Alevîliğe ayrılan yer yok denilecek kadar azdır. Bu durumun, İslâm diniyle ilgili bilgilerde; Kur'an ve sünnet merkezli, birleştirici ve herhangi bir mezhebi esas almayan bir yaklaşım benimsenerek İslâm diniyle ilintili dinsel oluşumları kuşatacak kök değerleri öne çıkarma anlayışının sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayış ise; Tarih Vakfı'nın çalışmasında eleştiri konusu edildiği üzere, zaman zaman farklılıkların yok sayılması şeklinde değerlendirilebilmektedir.

Diğer taraftan, bazı Alevî vatandaşlarımızın DKAB derslerinde çocuklarının kendi dinî anlayışlarına uygun düşmeyen bir din eğitimine tâbi tutulmasından duyduğu rahatsızlığa karşılık, bazı vatandaşlarımız da bu derslerde yapılmakta olan din öğretimini çocuklarının dinî kimliklerinin oluşumu açısından yetersiz bulmakta ve bu durumdan şikayetçi olmaktadır. Kısacası DKAB dersi değişik çevrelerden gelen eleştirilerin merkezinde yer almaktadır. Tek bir dersle farklı beklentilere cevap vermenin güçlüğü ortadadır.

Uluslararası insan hakları belgeleri doğrultusunda din derslerinin zorunlu olabileceğini, ancak tarafsızlık, objektiflik, çoğulculuk ve eleştirel olma şartlarının arandığını yukarıda belirtmiştik. Bu şartlar din hakkında öğrenme yaklaşımına uygun düşen dinlerle ilgili genel bilgilerin verildiği, herhangi bir endoktrinasyon amacının güdülmediği bir derse işaret etmektedir. DKAB dersi program geliştirme çalışmaları da bu doğrultuda ilerlemektedir. Bu derslerde daha pedagojik ve daha çoğulcu bir yaklaşıma doğru gidildiği görülmektedir. Fakat ülkemizde Anayasa'nın ilgili maddesinde olmasına rağmen, isteğe bağlı din dersinin bir türlü uygulamaya konulmamasının, bu derslerde yer yer İslâm dininin endoktrinasyonu olarak anlaşılabilir uygulamaları kaçınılmaz kıldığı da bir gerçektir..

Din öğretiminin Anayasa'nın ilgili maddesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gerek ilâhiyat fakülteleri çevresinde gerekse ilâhiyat fakülteleri dışındaki platformlarda bir süredir dile getirilmektedir. Önerilen yeni düzenlemeye göre; öğrencilere belli bir dini telkin amacı gütmeyen, yaşanan toplumda yaygın olan dinî inancın yanı sıra diğer din ve inançlar hakkında bilgilendirmenin esas alındığı, kültür boyutunun öne çıktığı, bütün din ve inançlara tarafsız ve yansız bir şekilde eşit olarak yaklaşacak olan DKAB derslerinin zorunluluğu devam etmelidir. Gelecek kuşakları hayata hazırlarken kendilerini okul ortamında yapılacak, insan haklarına saygılı bir din dersinden mahrum bırakmanın onları kültürel cehalete mahkum etmek anlamına geldiği unutulmamalıdır. Zorunlu olan bu dersin yanı sıra, programa insanlara mensubu oldukları dinlerin inanç esaslarını, ibadetlerini ve ahlâk anlayışını kazandırmaya yönelik isteğe bağlı din dersleri konulmalıdır.<sup>40</sup>

<sup>40</sup> Bu yöndeki görüş ve öneriler için bk. Halis Ayhan, "Din Eğitimi ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler", *21.Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi* (ed. Orhan Oğuz, Ayla Oktay, Halis Ay-

Ülkemizde DKAB dersi üzerindeki tartışmaların ancak bu düzenlemelerle hafifleyeceği anlaşılmaktadır. Bir dersin iki farklı talebi karşılamaya çalışmasından kaynaklanan ve insan hakları ihlali olarak görülen hususların ortadan kaldırılması için bu yönde adım atılması gerekmektedir.

Din derslerinin insan haklarına saygılı ve dinî kimliğin oluşmasına engel olmayacak bir şekilde düzenlenmesi öğretmenler, okul idarecileri, eğitim uzmanları, din uzmanları, siyasetçiler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin müşterek çabasıyla gerçekleştirilecek bir durum olup yorucu ve sürekli bir çabayı gerekli kılmaktadır.